

6. Носов А. Ф. К. Вовк і українська наука // Антропологія. 1929. №2. С. 1-8.
7. Старков В. Ігрові елементи весільної обрядовості українців у науковій спадщині Федора Вовка // Інтернет ресурс. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71320/20-Starkov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 08.02.2020)
8. Франко О. О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2000. 378 с.

Зеленюк А. В. 51М

Науковий керівник:

к. і. н., доц. О. С. Гончарова

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С.Сковороди*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЬ В УСРР (1920-ті – ПОЧАТОК 1930-х РР.)

Україна як суверенна, правова і демократична держава може утвердитися на міжнародній арені лише за умов гармонізації та гуманізації міжнаціональних відносин, дедалі повнішого задоволення національно-культурних та інших потреб усіх етносів, які проживають на її території. Тому в сучасних умовах неабиякої актуальності набуває вивчення досвіду вирішення проблем національного розвитку етнічних груп України в минулому. Науково важливим і неоднозначним є період 1920-1930-х років ХХ століття, коли радянська влада по новому намагалася розв'язати національне питання. Стрижнем владної політики щодо національних меншин стало національно-територіальне районування в УСРР, реалізація якого натрапила на значні труднощі, які не були враховані при створенні проекту.

Питання забезпечення прав національних меншин в процесі реалізації політики коренізації привертало увагу дослідників. Зокрема, це роботи В. Панібудьласки [3], Б. Чирка [7], Л. Якубової [8]. Попри це, на сьогодні в українській історіографії немає досить повного, цілісного й ґрунтовного висвітлення проблеми національно-територіального районування. Усе це актуалізує наше дослідження, спрямоване на всебічне й неупереджене вивчення проблем реалізації програми створення адміністративних одиниць за національним принципом.

Четверта сесія ВУЦВКу VII скликання в листопаді 1923 р. прийняла постанову «Про підсумки і чергові завдання районування України» (4 листопада 1923 р.), в якій пропонувала вжити заходів «до рівномірного розподілу населених пунктів по сільрадах і сільрад по районах, прагнучи до збереження в одній адміністративній одиниці однорідного за своїм національним складом населення» [2, с. 54]. Однак реалізація цього завдання зіштовхнулась з певними

труднощами. Однією зі складних проблем, які викликало до життя створення національних рад і районів, була так звана проблема «змішаних адміністративно-територіальних одиниць». Приміром, до складу Пулинського німецького національного району входили дві польські національні сільради (Кошелівська, Радецько-Болярська), російська (Адамівська), єврейська (Пулино-Єврейська) та кілька українських сільрад. Складним з точки зору етнічної строкатості був склад південноукраїнських національних районів. До Молочанського німецького району входила російська Трудолюбимівська сільрада, а до Люксембурзького німецького району – Новокерменчицька грецька. Так само Олександропільська та Новософіївська німецькі сільради були складовою Сталіндорфського єврейського району, Долинська німецька сільрада – Коларівського болгарського району, а Нейгемська та Тартачківська німецькі ради – Мархлевського польського національного району. Як зауважує Б.В. Чирко, до складу українських районів УСРР входили 644 національні сільради, причому російські були в кожному третьому районі, єврейські сільради існували в 52 українських районах, німецькі – у 44, грецькі – у 5, чеські – у 9, болгарські – у 4 [7, с. 48]. Висока щільність населення та надзвичайна строкатість поліетнічних регіонів УСРР обумовили складнощі існуванні вже виокремлених національних районів, так і в створених нових. Однак ці проблеми були пов'язані не стільки з багатонаціональністю більшості національних адміністративно-територіальних одиниць, а з невизначеністю порядку роботи їхніх виконавчих органів.

Хоча змішані адміністративні одиниці з'явилися на перших кроках здійснення національного районування, перше більш-менш зрозуміле визначення їм дала друга Всеукраїнська організаційна нарада в липні 1928 р. У резолюції «Про радянське будівництво серед національних меншостей» зазначалося, що «... за змішані ради можна вважати такі сільські та селищні ради, де співвідношення двох найбільш численних національностей коливається між 1:1 або 1:2. В таких радах треба забезпечити вживання двох мов на зовнішніх атрибутах, в масовій роботі, діловодстві (забезпечення вживання мов інших національностей)» [3, с. 10]. Інструкція ВУЦВК «Про проведення рівноправності мов на території УСРР» (1929 р.) змішаними вважала всі неоднорідні за національним складом адміністративні одиниці, з яких не можна утворити національні. Серед них виділялися три основні групи: «а) адміністративно-територіальні одиниці, в котрих населення нацменшості є переважаючим та іноді і абсолютною більшістю, але оформити їх у національну адміністративно-територіальну одиницю не уявляється можливим; б) адміністративно-територіальні одиниці, в котрих нацменшості не складають більшості ні переважаючої, ні абсолютної, але в котрих нацмен населення складає солідну кількість; в) адміністративно-

територіальні одиниці, в котрих нацменшості становлять маленький процент» [2, с. 60].

Однак на практиці забезпечити запровадження в життя закону «Про заходи забезпечення рівноправності мов і про допомогу розвиткові української мови» було досить важко. В одній окрузі (області) могло бути декілька національних районів. Наприклад, у Дніпропетровській області в 1933 р. діяло сім національних районів, у тім числі німецькі Молочанський (45 тис. осіб), Люксембурзький (21 тис.), Високопільський (15 тис.), єврейські Сталіндорфський (28 тис.) і Новозлатопільський (10 тис.), болгарський Коларівський (56 тис.), російський Кам'янський (12 тис.) райони. В області нараховувалося 179 національних рад (98 – у національних районах, 81 – в українських): 73 німецькі, 32 російські, 31 болгарська, 29 єврейських, 3 польські, 3 албанські, грецька, чеська, білоруська, молдавська [1, с. 35]. В складі національних районів у свою чергу могли перебувати національні ради інших етнічних меншин. Зокрема, у єврейському Калініндорфському районі було сім сільрад, серед них – одна українська. Польський район крім 30 польських сільрад включав також три українські та дві німецькі [6, с. 91].

Існування змішаних адміністративно-територіальних одиниць породжувало складності, що виникали в питаннях організації діловодства, розбудови мережі навчальних і культосвітніх закладів. Відображенням проблем, що супроводжували їхнє існування, була тенденція до перетворення частини змішаних рад і районів на національні шляхом розукрупнення, корекції кордонів суміжних районів, зміни окружного підпорядкування тощо. Проте в низці випадків прийняттого рішення не вдавалося знайти. А вже створення національних одиниць було не єдиною метою уряду. Новостворювані формування повинні були відповідати вимогам зручності управління, мати відповідний центр, шляхи сполучення, достатню інфраструктуру, врешті, міцне господарське підґрунтя свого існування. Ось чому кілька районів з компактними масами німецького, грецького та болгарської населення, що надзвичайно щільно мешкали в Приазов'ї, незважаючи на кілька проектів виділення національних районів, залишилися в складі змішаних районів.

Найгострішою проблемою змішаних адміністративно-територіальних одиниць було забезпечення функціонування мов та дотримання положень декрету від 1 серпня 1923 р. В 1927 р. А. Буценко засвідчив безлад, викликаний створенням національних рад і районів у галузі діловодства. «...Перше завдання, – виголосив секретар ВУЦВК та голова ЦКНМ, – яке стоїть зараз перед комісією, це розробка інструкції, яка б точно регламентувала взаємовідносини, форми мовних зносин як всередині національних районів і окремих сільрад, з масами та вищими органами, так і там, де є змішане населення, яке складається з кількох національностей» [4, с. 46]. Виступ А. Буценка

на I Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин засвідчив хаос і нездатність місцевого управлінського апарату працювати в умовах багатомовності. Намагання уряду покращити ситуацію шляхом розробки детальних інструкцій, були не спроможними, адже, причина цього безладу полягала не у відсутності інструкцій, а у вкрай низькому загальноосвітньому рівні працівників управлінських структур.

Досить складною проблемою в змішаних адміністративно-територіальних одиницях була організація виборчих кампаній. А. Буценко зазначав: «Наша виборча система не встановлює представництва від тієї чи іншої нації, адже ми знаємо лише одне представництво – класове. Проте в змішаних районах і вищих органах, – продовжував секретар ВУЦВК, – на райз'їзді, в райвиконкомі, в окрузі, необхідно забезпечити, щоб там були представлені повно і національні меншини» [4, с. 49]. За відсутності квот національного представництва це, на думку А. Буценка, досить легко можна було забезпечити за умови відсутності антагонізму, антисемітизму підсиджування тієї чи іншої нації, створенні «атмосфери правильної національної політики» [4, с. 48].

Негативно уряд поставився до спроб введення до складу виконавчих структур змішаних рад інструкторів по окремих етнічних меншинах. Проти такого конструктивістського підходу вкрай різко виступив Я.Саулевич, який наголосив, що «ради є первинними радорганами, де саме різні національності повинні привчатися до тісного співробітництва». Утворення посад нацменінструкторів при сільрадах він зв'язав з небезпекою створення «національних курій у роботі рад» [4, с. 138]. ЦКНМ пропонувала на місцях йти шляхом забезпечення місць трудящих національних меншин у складі сільради та її керівних органів, створення підкомісії нацмен при культкомісії ради, забезпечення використання мов меншин у зовнішніх атрибутах ради (печатки, вівіски, бланки тощо), запровадження національних мов у роботу виборчих ділянок. Названа концепція досить послідовно запроваджувалася у життя змішаних рад і районів протягом політики коренізації, втім, її наслідки та відповідність інтересам етнічних меншин є доволі сумнівними.

1930-ті роки на тлі чергового перекроювання внутрішніх кордонів республіки зміцнили тенденцію зростання чисельності змішаних адміністративно-територіальних одиниць та загострення їхніх проблем. Об'єктивні соціально-економічні процеси прискорювали розмивання моноетнічних адміністративно-територіальних одиниць. Індустріалізація та практика вербувань на новобудови, що розквітли під час суцільної колективізації, зняли з місць величезні маси сільського населення УСРР і викликали масові міграції до республіки з інших регіонів СРСР. Внаслідок чого розмивався етнічний склад деяких національних районів, а чотири з них (Хортицький,

Терпінянський, Сартанський і Мангуський) навіть припинили своє існування як національні. Виразну тенденцію до фактичного перетворення на змішані виявляли єврейські райони [5, с. 20]. Так само складною ставала демографічна ситуація в Мархлевському та Пулинському районах внаслідок спочатку ліквідації окремих національних сілрад, врешті, – масових виселень поляків та німців і заміни їх на українців.

Таким чином, захоплення кількісним показником щодо національних утворень не супроводжувалось якісними змінами у діяльності національних адміністративно-територіальних одиниць. Налагодити нормальне діловодство, забезпечити пропорційне представництво національних меншин в органах державного управління так і не вдалось. Значна частина населення національних районів у період індустріалізації та колективізації була депортована, виселена або мігрувала у міста, а національні одиниці переставали бути національними й з часом були ліквідовані.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білявский П. Работа серед нацменшостей на Дніпропетровщині // Радянська Україна. 1933. № 12. С. 33-37.
2. Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів / Упорядники М. І. Панчук (керівник), С. С. Діброва, Ю. І. Зінченко, Ю. А. Левенець та ін. К.: Наукова думка, 1994. 560 с.
3. Панібудьласка В. Ф. Національні проблеми: уроки минулого і сучасність. К.: Т-во «Знання» Української РСР, 1989. 45 с.
4. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. Январь 1927 г. Стенографический отчет, резолюция, постановления и материалы. Х.: Изд-во ЦКНМ при ВУЦВК, 1927. 230 с.
5. Постановление Секретариата ВЦИК «По докладу Укркомзема и Наркомзема УСРР о ходе переселенческой кампании 1933 года» // Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. 1933. № 40. С. 20-22. 16
6. Сапов І. Єврейський національно-територіальний район // Більшовик України. 1928. № 4. С. 89-102.
7. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ ст.). К.: Асоціація «Україно», 1995. 215 с.
8. Якубова Л.Д. Етнічні меншини в суспільно-політичному та культурному житті УСРР (20-і – перша половина 30-х років ХХ ст.). К.: Інститут історії України НАН України, 2006. 507 с.